

Mgr. Josef Šebek:

Mezi textem a kontextem

Teorie literárního pole a kulturní materialismus jako modely zprostředkování

posudek disertační práce

Ústav české literatury a komparatistiky FF UK

Předložená práce je zaměřena na teoretické otázky týkající se vztahů mezi literárním textem a společenským kontextem, které jsou zastřešeny pojmem „zprostředkování“. Toto (literárněhistoricky) aktuální a přitažlivé metodologické směřování je představeno prostřednictvím popisu a analýzy dvou modelů a přístupů, shledaných jako reprezentativní: zaměřením „na teorii literárního pole, vypracovanou francouzským sociologem a filozofem Pierrem Bourdieuem a v současnosti dále precizovanou i kritizovanou jeho pokračovateli, a na kulturní materialismus, převážně britský směr literárněvědného myšlení, spojený ve své prvotní verzi se jménem historika a teoretika literatury a kultury Raymonda Williamse a později především s literárními vědci Alanem Sinfieldem a Jonathanem Dollimorem“ (s. 8). V Úvodu autor dále specifikuje svůj cíl: proniknout do těchto náročných a v mnohém protikladných koncepcí a provést jejich kritickou srovnávací analýzu. „Zatímco Bourdieuovu teorii literatury chápu jako do značné míry jedinečnou, mimořádnou konceptuální inovaci (zakotvenou ovšem jak ve starší sociologii společenské specializace, tak v dobovém strukturalismu), kulturní materialismus vnímám – vedle jeho nepochybné originality – jako jeden z nových „historismů“ a kontextových přístupů orientovaných na politiku a poetiku sociální diference (jako jsou například rozmanité varianty feminismu a genderových studií, postkolonialismus, nový historismus ad.)“ (s. 13–14).

Práce Josefa Šebka se vyznačuje přehlednou a logickou strukturou, zároveň formulační jistotou i obezřetností. Dvě rozlehlé kapitoly charakterizují oba koncepty systematicky, přehledně a s nadhledem. Autor ostatně již některé kapitoly, resp. části práce publikoval či přednesl, s tématem se účastnil přípravy antologie *Texty v oběhu* (Academia 2014). Přínosně podtrhuje pojmy a momenty, které považuje za ústřední a které posléze ústrojně využívá v následující (závěrečné) kapitole srovnávací. Přitom je zachycuje v proměnách, s evidencí navazujících přístupů, zároveň s ohledem na kritické čtení východisek a na metodologické diskuse, jež s nimi byly a jsou spojeny. Vyrovnává se úspěšně s přesuny akcentů i časoprostorů, s novými pojmy a inovacemi; pozoruhodné jsou v této souvislosti podkapitoly o vyhraňujících směrech a osobnostech u nás namnoze neznámých. Adekvátně (i když někdy poněkud rétoricky) komentuje vlastní postup a zvažování. Je třeba ocenit, že nahlíží zvolené koncepty hlavně jako myšlenkové modely a strategické nástroje (jež se pochopitelně k něčemu hodí, k jinému ne), tedy z hlediska aplikovatelnosti při interpretaci konkrétních literárních textů či témat. Přitom je zřejmé, že jde o komplexně aspirující přístupy, v nichž autor příznačně zdůrazňuje procesualitu, vědomí neustálé proměnlivosti

různorodých jevů a úsilí o postižení co nejširšího okruhu fenoménů vstupujících do těchto historických procesů. Výkladové kapitoly zahrnují rovněž dva Dodatky (týkající se pojetí autora v /post/bourdieuovských přístupech a kulturní reprodukce, „prezence minulého v současném“ v duchu kulturního materialismu, resp. u Sinfielda ve srovnání s Bourdieuem) a dva paralelní průhledy (Exkurzy) do díla Ladislava Fukse: Zdařilá je aplikace pojmu postura (na předmluvě k druhému vydání *Myši Natálie Mooshabrové*), byť k týmž nálezům by myslím vedla jednodušší cesta přes Fuksovy svébytné stylizační a mystifikační postupy příznačné pro jeho psaní v širokém slova smyslu. Druhý exkurz na téma výjimečný stav proti jednotlivci se již jeví jako poněkud mimoběžný, v celku práce méně ústrojný.

Ze srovnání autor vyvozuje základní protiklad teorie literárního pole a kulturního materialismu: „zatímco u Bourdieua se literatura vyděluje, separuje od celkového společenského pohybu, pro kulturní materialisty je naopak do tohoto celkového pohybu vpjata, spoluutváří jej a je jím spoluutvářena. V obou případech je nicméně literatura ‚sociálně‘ prostoupena: můžeme jí adekvátně porozumět právě jen jako určité sociální praxi mezi praxemi jinými“ (s. 194). Obě teorie spojuje zejména „důraz na historicitu zkoumaných jevů“, byť různě podložený a argumentovaný, zároveň vždy (nutně) omezený logikou zvolené perspektivy. Shody a rozdíly i slabiny dále autor hledá v řešení podstatných otázek „formy“ a kritiky „estetična“ (strukturalismu), interpretačního ukotvení atp. Přitom kulturní materialismus autor vidí jako „přesvědčivější“, resp. s „bohatšími výsledky“ z hlediska rozlišování proměnlivé historické situovanosti a kontextualizace.

Rovinu rekapitulace a (záslužné) zprostředkovatelské poslání předložená práce přesahuje především v pasážích poukazujících na to, co je diskutabilní a co inspirativní, jinými slovy na to, proč tuto metakritiku podstupovat. Doplňující náměty čteme na závěr (s. 203–204), zjednodušeně řečeno: „sledovat problematiku zprostředkování k jejím filozofickým kořenům“, zahrnout „další (literárně)teoretické pozice v otázce zprostředkování mezi textem a kontextem“, důraz „na ‚formu‘ jakožto nositele sociálněkontextových významů; jak již bylo výše zmíněno, právě to je patrně největší výzva stojící před kontextově orientovanými přístupy k literatuře“, a konečně rozpracovat „otázku mediality literárního textu“, a to „v duchu parafráze známého dikta ‚médium není zpráva‘.“

Několik poznámek pro účely diskuse:

Autor promyšleně identifikuje a komentuje přínosné i problematické momenty, podrobně referuje o vazbách a hlavně diskusích především ve francouzském a anglo-americkém prostředí. Bylo by možné, resp. účelné nějak důsažněji pojmenovat podíl francouzské a na druhé straně britské intelektuální tradice na podobě pojednaných koncepcí? Klíčovým tématem Bourdieuovy sebereflexe (*Sociologické hledání sebe sama*, Doplněk 2012) je např. zkušenost s mocenskými mechanismy akademického prostoru humanitních věd a zároveň analýza jeho fungování a hierarchizace, v níž Bourdieu opakovaně volil menšinovou pozici,

polemický vztah k dominantním vzorcům a konvencím. Tento kritický postoj vůči francouzské filozoficko-sociologické „intelektuální hře“ byl ovšem – zdá se – výjimečný, jeho následovníci se k ní naopak spíše vraceli. Např. Casanova (k níž je autor mj. oprávněně kritičtější), jejíž konstrukce je značně mechaničtější, oproti Bourdieuově nezjednodušující lehkosti a otevřenosti je tu patrný sklon k definitivním tvrzením; toto nebezpečí ukazuje např. staticky a kontraproduktivně stanovený středobod *Světové republiky literatury* (samozřejmě Paříž). – Specifické téma, které ovšem zůstává mimo vymezený záběr práce, pak představuje otázka, jaké tyto přístupy měly paralely v českém myšlení o literatuře a literárním dějepisectví (pozornost by si zasloužila zvláště *Sociologie literatury* Karla Krejčího z roku 1944, načrtávající mj. geografickou strukturu literárního prostoru), resp. jak posléze především Bourdieuovo pole vstupovalo do českého kontextu (pozoruhodný je v tomto ohledu již článek Petra Pujmana O sociologii umělecké tvorby; *Orientace* 1967/č. 2). – Jedním z příznaků sblížujících oba sledované přístupy by mohlo být zaměření na „ekonomii jazykové směny“, na jazyk v postsaussurovském sociologickém pojetí (jako ústřední bod analýzy politické praxe), jak jej Bourdieu traktoval v knize *Co se chce říct mluvením* (Karolinum 2014). – Na druhou stranu ohled na „formu“ jako deficit a vlastně výzva kontextově založených pohledů nutně vede k obligátní otázce po jedinečnosti předmětu, tudíž svébytnosti literárněteoretického a literárněhistorického přístupu. Upozorňuje na prostupné hranice disciplín, i hranice mezi teoretickou spekulací, metodologií a materiálovou oporou. V tomto ohledu se mi Bourdieův model jeví jako méně voluntaristický nebo dogmatický, neruší jedinečnost literárního předmětu a jeho historických proměn determinujícími mimouměleckými závislostmi, umožňuje získat tolerantní nadhled nad množinami a vazbami textů. U kulturního materialismu (zvláště co se týče „minoritní“ nebo „disidentní“ problematiky) spíše hrozí nebezpečí ideologizujícího čtení v širokém slova smyslu, resp. politizace, při níž se může („kulturologizačně“) ztrácet přínosná souvislost s literaturou, resp. možnosti hledání vnějších vztahů se mohou stávat libovolně bezbřehými...

Cíl formulovaný strategicky v několika rovinách se Josefu Šebkovi podařilo naplnit. Jeho pojednání a osvětlení teorie literárního pole a kulturního materialismu fungují jak samostatně, tak jako součást kritické analýzy a komparace dvou koncepcí týkajících se vztahů mezi literárním textem a společenským kontextem – jedné u nás dosti známé a snad i vlivné, druhé stále málo viditelné a objeňované.

Disertační práce *Mezi textem a kontextem* s jistotou splňuje požadavky standardně kladené na disertační práci, *doporučuji* ji tedy k obhajobě a navrhuji klasifikaci „prospěl“.

PaedDr. Luboš Merhaut, CSc.

V Praze 18. května 2016